

חינוך לבחירה ולהנאה רוחנית

איך מלמדים ילד לבחור בטוב – ולמצוא בו טעם אמיתי

מאת: הרב יחיאל יעקובזון

תוכן העניינים

פרק א – האם יש בחירה? הוויכוח עם הפרופסור

"אין בחירה", צעק הפרופסור · מכתב מאליהו: החוכמה שכולנו יודעים ולא חיים

פרק ב – שורש הבחירה: הרגשת החיסרון

הבחירה הסמויה · "אין הנאה בעולם אלא מילוי חיסרון"

פרק ג – לא מלחמה בין הנאה לסבל, אלא בין שתי הנאות

הטעות שבה נכשלים · "לא כדאי לשבור מידות"

פרק ד – מצבור האהבה: סיפור הכלבים והמקקים

הוויכוח בקיבוץ · "כל המרחם על אכזרים"

פרק ה – לגדל ילד שמרגיש חיסרון רוחני

הילדה הבודדה והשוקולד · הנרות שבת שהתקבלו · משל הקבצן והצאר

האם יש בחירה? הוויכוח עם הפרופסור

בפרק זה: סיפור עימות עם פרופסור שטען בפומבי כי אין בחירה חופשית; ההבחנה החדה של מכתב מאלוהו – בין מה שאנחנו מצהירים שאנחנו מאמינים בו לבין איך שאנחנו באמת חיים; ולמה אצל ילדים הפער הזה עוד הרבה יותר קיצוני.

"אין בחירה", צעק הפרופסור

"אתה משקר, אדוני"

לפני שנים, בחוג למחשבת ישראל בצפון הארץ, שהשתתפו בו אנשי רוח חילוניים, אקדמאים ומרצים, הגיע יום אחד פרופסור שחזר משנת שבתון בארצות הברית. באמצע ההרצאה קם ממקומו וצעק: "אין בחירה! מה אתה מדבר בכלל, אין בחירה!" הרב, שדיבר על נושא אחר לגמרי, הביט בו ואמר: "זה רעיון מאוד מקורי ומאוד חדש, אבל לא כל כך רלוונטי לנושא שלנו." "אבל", התעקש הפרופסור, "מכל מה שאתה אומר יוצא שיש בחירה, ואני אומר שאין בחירה." היה ברור שצריך להכריע.

"סליחה, אדוני", אמר הרב, "אתה משקר." הפרופסור, נעלב, הגיב בכעס: "אתה חוצפן! זו חוצפה לדבר כך." "סליחה, אל תכעס עליי", השיב הרב בשלווה. "אבל תסביר לי: מה בעצם אמרת קודם?" "אמרתי שאין בחירה", חזר הפרופסור. "אמרתי שכל התנהגות של אדם נובעת מהצופן הפסיכולוגי-ביולוגי שלו. אדם לא מחליט מה הוא יחשוב או מה הוא יעשה – הכל תלוי בצופן שלו." "אם כך", השיב הרב, "לכן אני אומר שאתה משקר. אתה כועס עליי עכשיו – אבל אם זה טבוע בצופן הפסיכולוגי-ביולוגי שלך שככה אתה מגיב, מה אתה יכול לעשות? למה בכלל אתה כועס? הרי גם הכעס הזה, לפי השיטה שלך, לא נבחר על ידך."

הדבר המדהים בעימותים כאלה הוא שכשנתקלים בבני אדם כאלה, מתברר שהם באמת, לחלוטין, מאמינים במה שהם אומרים – למרות שבחיי היום-יום שלהם הם עסוקים כל הזמן בבחירות של ממש. אותו פרופסור, שהכחיש בכל תוקף את קיום הבחירה, בוודאי עומד גם הוא בסופרמרקט שקוע בשאלה אם לקנות מוצר עם חמישה אחוזי שומן או תשעה. כל אדם, כל יום, חי כאילו הוא בוחר על כל צעד ושעל – בדיוק כפי שכותב הרמב"ם בהקדמתו לשמונה פרקים. אבל כשמגיעים לדיון עיוני, פתאום נוח יותר להכחיש את מה שברור לכל אחד מניסיון חייו.

מכתב מאליהו: החוכמה שכולנו יודעים ולא חיים

הבעיה הזו איננה רק שלהם. היא בעיה גם שלנו. מכתב מאליהו כבר מדבר על כך בקונטרס הבחירה: אנחנו עצמנו יודעים, מצהירים, ומאמינים – ואולי אף מוכנים למסור את הנפש על כך – שיש בחירה. אבל בחיי היום-יום, אנחנו לא תמיד חיים כך.

על פי מכתב מאליהו, קונטרס הבחירה

נדיר מאוד למצוא אדם שאומר במפורש: "עכשיו אני בוחר ברע. אני יודע שהמעשה הזה לא טוב, ובכל זאת אני בוחר בדרך הלא נכונה." יש תמיד תירוצים, יש תמיד הסברים. וכששואלים אדם "למה אתה כזה?" או "למה החבר שלך כזה?" – התשובה הרגילה היא: "זה הטבע שלי, זה לא יכול להשתנות. מה לעשות, אני כזה." זה נכון אצל מבוגרים, ואצל ילדים התחושה הזאת – שאין בחירה – היא כמעט מוחלטת. לילדים אין עדיין מודעות עצמית מפותחת, אין להם מושג ברור על הכוחות הפנימיים שפועלים בהם. כל מה שיש להם זה מה שאנחנו, ההורים, מפעילים אותם ואומרים להם על עצמם.

וכאן טמונה סכנה עצומה: אם אנחנו לא מחנכים את הילדים לבחור בטוב באופן פעיל ומודע, אנחנו שולחים אותם לחיים בלי נשק. הם הולכים "על קביים" שאנחנו מספקים – ולאחר מכן, כשהם לפתע עומדים ברשות עצמם, ואנחנו לוקחים מהם את הקביים, הם עלולים חלילה ליפול. ואז אנחנו עומדים המומים וכואבים: "מה קרה? מה עם כל שנות החינוך? מה עם התפילות שלו?" – בעוד שהבעיה האמיתית טמונה בכך שמעולם לא לימדנו אותם באמת **לבחור**.

שורש הבחירה: הרגשת החיסרון

בפרק זה: ההסבר היסודי ביותר לשאלה למה אנשים לא חשים שהם בוחרים ברע: עיקר הבחירה מתבצע בשלב מוקדם וסמוי, לפני שעת המעשה. דוגמאות מחיי היום-יום, וההגדרה המפתיעה: אין הנאה בעולם הזה – יש רק מילוי חיסרון.

הבחירה הסמויה

אם כן, איך אנשים מצליחים "להתעלם" מהבחירה שלהם ברגעים שבהם הם בוחרים ברע? התשובה היסודית ביותר היא שעיקר הבחירה נעשית בשלב סמוי – שלב שבו אדם בכלל לא יודע שהוא בוחר. החלק המכריע ביותר של הבחירה מתרחש בנקודה שבה אדם לא מרגיש כלל שהוא עומד לבחור בין טוב לרע. רק אחר כך, בשעת המעשה עצמה, כבר לא מרגישים שבחרנו קודם – מרגישים כבולים, מובלים, מחויבים, כפויים.

לדוגמה: אדם עומד בפני שאלה פשוטה, לא רוחנית במיוחד – ללכת לשיעור תורה, או ללכת עכשיו לקניות. אין שום חיוב הלכתי ללכת דווקא לשיעור, ואין שום איסור ללכת לקנות (בחנות עם הכשר ראוי, כמובן). זו לא בחירה בין טוב לרע – זו בחירה נייטרלית לגמרי. אבל אם הוא בוחר ללכת לשיעור, "מסכן", כדבריו: מתחילים לעורר בו את המצפון, לגרום לו אי-נעימות – הוא מתחיל להרגיש "חסר" מבחינה רוחנית, ועכשיו הוא לחוץ למלא את החסר הזה. הוא מוכרח ללמוד קצת, להתפלל קצת, כדי להירגע. אם, לעומת זאת, הוא הלך לקנות, הוא מעורר אצל עצמו הרגשת חיסרון אחרת: "מה חסר לי, מה אין לי" – וגם הוא לחוץ, וגם הוא "מוכרח" לקנות.

"אין הנאה בעולם אלא מילוי חיסרון"

הכלל היסודי ביותר: אין הנאה אמיתית בעולם הזה. יש רק מילוי חיסרון. אדם רעב שאוכל – נהנה, כי הוא ממלא את החיסרון של הרעב. הנאה בעולם הזה, בכל תחומיו, היא תמיד מילוי של חיסרון קודם. הנאה מוחלטת, ללא חיסרון קודם, שייכת רק לעולם הבא.

וכאן טמונה הטעות החינוכית העמוקה ביותר. יש הסבורים שעבודת השם משמעה לוותר על הנאות, לסבול, לעבוד קשה – כאילו זהו סוג של "מזוכיזם" רוחני. זו טעות. היסוד הוא שאדם פועל תמיד **לשם הנאה** – זה יסוד בבריאה, כך ברא אותנו הקדוש ברוך הוא. אדם לא עושה שום פעולה מודעת אלא לשם סילוק סבל או לשם

השגת תענוג. אם ילד יושב ולומד ומצטיין, ולא לימדנו אותו להפיק מזה סיפוק פנימי, הוא עושה זאת רק כדי לשרוד – למנוע את הסבל של לחץ המורים וההורים – או בשביל הנאות אחרות שהוא משיג ממילא.

לכן היסוד החשוב ביותר מבחינה חינוכית הוא: כשמדברים על עבודת השם, לא מדובר על מלחמה בין הנאה לסבל, אלא בין שני סוגי הנאות. המלחמה האמיתית היא האם להתפתות להנאה הגשמית, המיידית והמוחשית, אך המצומצמת לטווח קרוב מאוד – או לוותר עליה בשביל הנאה יותר מרוממת, יותר עמוקה, לטווח רחוק יותר, אך עדינה הרבה יותר.

לא מלחמה בין הנאה לסבל, אלא בין שתי הנאות

בפרק זה: פיתוח הרעיון המרכזי: כוחות הנפש שלנו – כולל הכוח לרדוף אחר הנאות – אינם צריכים להישבר, אלא לכוון אותם נכון. אמרת הקוצקער על שבירת מידות; ודוגמה אישית מהרצאה בקיבוץ.

הטעות שבה נכשלים

יש לנו כוחות נפש, והשאלה איננה איך לבטל אותם, אלא לאן לכוון אותם. יש לך כוח נפשי שמדרבן אותך לרדוף הנאות – אתה צריך לכוון אותו, לחצוב אותו נכון, ולא לשבור אותו. זהו עניין עמוק, כי אין באמת דבר כזה "לשבור מידה".

לא כדאי לשבור מידות. כל מידה שתשבור אותה – יהיה לך שתיים.

בשם האדמו"ר מקוצק

כשאדם חושב שהוא "שבר" מידה מסוימת, למעשה הוא רק פירק אותה למידות יותר יסודיות, יותר בסיסיות – שאותן הוא כבר לא מרגיש, אבל הוא נשאר עם אותה בעיה עצמה, רק במעטה אחר. העניין הוא תמיד ויסות: איך מכוונים את הכוח הטבעי הזה למקום הנכון.

"לא כדאי לשבור מידות"

כל דוגמה קטנה שאנחנו נתקלים בה ממחישה את אותה נקודה. יהודי מתחיל לספר לך על מקרה קשה בשכונה – מישו חולה, משפחה שנקלעה למצוקה – ואין לך כוח או חשק לשמוע. עולה בך המחשבה: "זה לא מדבר אליי. יש אנשים שזה הטבע שלהם, שאכפת להם ושדואגים – אני לא טיפוס כזה." אבל כשאדם שומע סיפור שדורש התחשבות, זה יוצר אצלו הרגשת חיסרון, אי-נעימות. זה כואב, זה מצער. ואם הוא נלחץ – הוא יעשה משהו. ולאחר שהוא עושה, בא אדם מהצד ואומר: "תראה איזה טיפוס הוא, אכפת לו מצרות של אחרים" – כאילו זה תכונה מולדת ולא בחירה שנעשתה קודם, בשלב הסמוי, כשההרגשה עוד לא הייתה ברורה לו עצמו.

מצבור האהבה: סיפור הכלבים והמקרים

בפרק זה: סיפור עימות מרתק בקיבוץ בצפון, סביב שאלת האהבה לבעלי חיים – שהופך לדיון עמוק על גבולות האהבה והרחמים אצל כל אדם, ועל מה שקורה כשמפנים אותם לכיוון הלא נכון. הקבלה לדברי חז"ל על שאול המלך.

הוויכוח בקיבוץ

"למה הדתיים לא אוהבים כלבים?"

לפני שנים הרצה הרב בקיבוץ בצפון הארץ. באמצע ההרצאה קפץ יהודי מבוגר, בן דור המייסדים, ושאל ברוגז: "למה הדתיים לא אוהבים כלבים?" הרב ביקש זמן לחשוב, ובינתיים שאל אותו: "מאיפה אתה יודע שדתיים לא אוהבים כלבים?" האיש ענה: "הייתי פעם בבני ברק, וראיתי שני ילדים רצים עם אבנים אחרי כלב." הרב הגיב: "אתה קובע על כל ציבור שלם לפי שני ילדים? בסדר, אבל אני ממשיך לחשוב." ואז הוסיף: "אתה יודע, אני הסתובבתי כאן במטבח של הקיבוץ, וראיתי שלושה-ארבעה עובדים עם נשק כימי, רודפים אחרי מקקים, הורגים אותם בלי רחמים. מה, אין להם נפש?"

האיש התחיל להתגונן: "לכלבים יש רגש, זה ידוע." הרב השיב: "ומה אתה יודע על הרגש של המקקים? אצלנו, ה' ירחם, מקק אחד מת – שלושים באים להלוויה. אתה יודע כמה בוכה אבא-מקק על בנו שיצא לשדות ולא חזר?" בסופו של דבר האיש הודה: "אי אפשר לאהוב את כל בעלי החיים." "אז אתם בוחרים כלבים", אמר הרב, "אנחנו בוחרים לא דווקא בכלבים. ההבדל הוא רק במי בחרנו." ואז הגיע לנקודה המרכזית: "יש לך גבול למצבור האהבה שיש בליבך. יש גבול. התורה לימדה אותנו שהאהבה הזו נשמרת קודם לבני המשפחה, אחר כך לקהילה, אחר כך לכלל ישראל – ורק אם נשאר עודף, גם לכלל האנושות ולבעלי החיים. אנחנו לא גמרנו לאהוב את הבית שלנו, את המשפחה שלנו, את עובדי השם – לא נשארו לנו עודפים."

הרב המשיך והזכיר אירוע היסטורי: כשהתרחשה רעידת אדמה קשה בארמניה, אותו קיבוץ שלח תרופות ובגדים וציוד לנפגעים הרחוקים – אבל כשהוחלף ציוד בקיבוץ, לא נשלח דבר למוסדות המטפלים בנוער שוליים בסביבתם, בבני עמם ממש. "מאיפה היה לכם עודף אהבה עד ארמניה, ולא נשאר כוח בארץ? אני לא אומר שזו צביעות – אני חושב שבשעת מעשה זה נראה ואף מורגש כמעשה חסד אמיתי. אבל זה יסוד שחז"ל קבעו: **כל המרחם על אכזרים, סופו להתאכזר על רחמנים**."

כל המרחם על אכזרים, סופו להתאכזר על רחמנים.

חז"ל (מובא בהקשר לחטא שאול המלך בעמלק, שמואל א' פרק טו)

חז"ל מקשרים את הכלל הזה לשאול המלך, שבחמלתו על אגג מלך עמלק – "וימלוך על העם ועל הבהמה" בניגוד לציווי – נכשל בסופו של דבר בהריגת נוב עיר הכהנים. לכל אדם, מלמדים חז"ל, יש בליבו מצבור של אהבה ומצבור של שנאה, מצבור של רחמים ומצבור של אכזריות. השאלה היחידה היא ההכוונה: לאן אתה מפנה את זה. מי שאוהב את הכלבים על חשבון בני האדם, בעצם מבזבז את מצבור הרחמים שהקדוש ברוך הוא נתן לו במקום הלא נכון – ונשארת אצלו האכזריות, שהיא חייבת לפרוק את עצמה איפשהו.

אותו עיקרון תקף גם בעולם המשפט. שופטים רבים מפגינים "הבנה" רבה כלפי הפושע, רחמים, ניתוח נסיבותיו – בעוד שקורבנות העבירה והציבור כולו סובלים. יש בכך "כוסית רחמים" שמופנית לכיוון הלא נכון: לא לצד הנפגע, אלא לצד הפוגע. רב ירושלמי זקן, שהעיר פעם לשופט על כך, קיבל תשובה מפתיעה: "אולי אתם מבינים כל כך טוב לנפשו של הגנב כי אתם עצמכם קרובים לגניבה יותר מאיתנו" – תשובה חריפה, אך מבוססת על אותו עיקרון: הרחמים תמיד זורמים לכיוון שאליו יש לאדם נטייה פנימית.

לגדל ילד שמרגיש חסרון רוחני

בפרק זה: שני סיפורים מרגשים על הורים שהצליחו להעביר לילדיהם לא רק מסר, אלא **חווייה** של הנאה רוחנית: אב שמלמד את בתו לחוש חסרונו של ילד בודד, ומבחן השוקולד שבא אחריו; ואמא שסיפרה שוב ושוב סיפור על שבת של משפחה נזקקת, עד שהתחוללה תמורה בלב בתה. ובסיום – משל הקבצן והצאר.

הילדה הבודדה והשוקולד

"רוצה לחתוך על הלב"

הורה אחד, בקהילה מסוימת, סיפר לילדיו סביב שולחן השבת על ילדה שאף אחת מהחברות בכיתה לא רצתה לשחק איתה: "איך היא מרגישה, בודדה, הולכת ומסתכלת דרך החלון, מקווה שמישהי תרצה אותה?" האמא שלה, המשיך וסיפר, גם היא מביטה דרך החלון: "אולי מישהי תשחק עם הבת שלי?" – ומתחילה לבכות. גם בתו של המספר, כמובן, התרגשה. "אני לא יכולה לשמוע את זה", אמרה. "בואי נעשה משהו", הציע האב. "תראי לעצמך שאת הולכת עכשיו לשחק איתה, בלי להתחשב במה שהחברות שלך יגידו." הילדה עשתה זאת – יום, יומיים, שלושה, ארבעה ימים שיחקה עם הילדה הבודדה.

כעבור זמן מה, בשולחן השבת, שאל האב את בתו: "את זוכרת ששיחקתי איתך – ששיחקת עם הילדה ההיא? איך את מרגישה בלב, כשאת חושבת על זה?" "אני מרגישה טוב", ענתה. "למה?" "כי שיחקתי איתה, עשיתי משהו טוב." "אבל זה כבר עבר, זה היה אתמול, שלשום", אמר האב. "לא, אבל אני עדיין מרגישה טוב", השיבה. אז שאל אותה: "לפני חמש דקות אכלת עוגיית פקאן. את זוכרת את הטעם עכשיו?" "לא", ענתה, ולא הבינה למה שאלה שכזאת בכלל רלוונטית. וכאן, בעדינות, האב הוביל אותה למסקנה: הנאה גשמית עוברת ונשכחת – הנאה רוחנית נשארת ומהדהדת בלב זמן רב אחריה.

בסוף אותה סעודה ביקשה הילדה שוקולד. האב החליט "לגמור את הטקסט החינוכי": הביא טבלה גדולה ונתן לה קובייה. אכלה. עוד אחת. אכלה. עוד אחת – "לא רוצה". "בשביל אבא", ביקש. אכלה, בקושי. "בשביל אמא" – כבר לא הצליחה. תוך חצי שעה כבר לא יכלה לסבול אפילו רבע קוביית שוקולד נוספת. וכששאל אותה למה, ענתה: "אכלתי יותר מדי." אבל את הזיכרון של שיחוק עם הילדה הבודדה – זה עוד היה איתה, חי, אחרי חצי שעה ואחרי ימים.

זה בדיוק הסוד: ליצור אצל הילד **הזדהות** – כשכואב לו, כשאכפת לו – יוצרים אצלו בקשה של חיסרון רוחני. ואם יש לו חיסרון רוחני, יש לו גם הנאה כשהוא ממלא אותו. אם אין לו חיסרון ברוחניות, כל מה שהוא לומד וכל מה שהוא צריך "לעשות" נהיה סתם עוד עול, עוד דרך להיפטר מהנדנדוד שלנו.

הנרות שבת שהתקבלו

שלוש פעמים סיפרה האמא את אותו סיפור

אישה סיפרה לרב: הבת שלה, לתמיהתה, שוב ושוב "קילקלה" תבשילים שהאם הכינה למען משפחה נזקקת, במסגרת ארגון חסד. רק אחר כך התברר: הילדה הייתה כועסת ורוטנת על כל העסק הזה, כי בכל פעם שהאמא הכינה מנות חסד, היא הייתה מתוחה ולחוצה – והבת "הפסידה" את אמא, בלי שהבינה בכלל את משמעות מעשה החסד עצמו.

עצה: לספר לילדה, בשולחן שבת, סיפור על משפחה חסרת כל, שבה האבא חולה ונאנח מכאב, והאמא עומדת לפני הדלקת נרות ופתאום דומעת. הבת שואלת: "אמא, למה את בוכה?" "אני לא בוכה", עונה האם, בלי לגלות, אבל בסוף מתוודה: היא ביקשה מבורא עולם שילדיה יזכו לעוף לשבת, ולא היה. הילדה ששומעת מזדעזעת, נוגעת ללב, אבל בשבת הזאת עצמה – זה עוד לא הביא לתמורה. שבוע אחר כך סיפרה האמא את הסיפור שוב. הפעם הבת כבר לא הצליחה לשאת את זה: "אבל אמא, הם כאלה מסכנים, אני לא רוצה לשמוע." אבל השבת הזו הייתה שונה: אחרי שהאמא הענייה גמרה להתפלל, נשמעה נקישה בדלת. פחדה לפתוח, כי אין מה להציע לאף אורח. אך מישהו כבר התרחק. פתחה – ומצאה סל מלא: חלות, יין, בשר. מי הביא? לעולם לא נודע.

ואז, סיפרה האם לרב: "מאז שסיפרתי לה את הסיפור הזה פעמיים, בתי כבר לא מקלקלת לי את המלוכה. זה כל ההבדל." הזדהות רגשית קבועה, שחוזרת ומתחדשת, יוצרת אצל הילד את הרגשת החיסרון הרוחני – ומזאת, בסופו של דבר, המילוי הרוחני עצמו נהיה תענוג ממשי.

"הצאר אף פעם לא זכה לטעום את התענוג של להתגרד"

משל מפורסם, המובא בשם המגיד מדובנא: הצאר הרוסי, בעת מרד, ברח והתחבא בכפר. לאחר שהסכנה חלפה וחזר לכסאו, רצה לגמול לתושבי הכפר שהצילו אותו. כל אחד ביקש: בתיים, שדות, נחלאות. יהודי פשוט אחד, שסבל שנים ממחלת עור מציקה שגרמה לו גירוי מתמיד בגבו, ביקש דבר קטן: שיתלו בבית המדרש עץ מגולף בצורת גבו, כדי שיוכל, מדי פעם, לגרד את גבו כשהוא עובר. הצאר, נעלב, אמר: "שוטה שכמוך! היה לך אפשרות לבקש כל כך הרבה, ואתה מבקש להתגרד? לפחות תבין שיש לי את הרופאים הטובים ביותר בעולם – תבקש שירפאו אותך!" ענה היהודי בחיוך: "מפני שהצאר אף פעם לא זכה לטעום את התענוג של להתגרד."

המשל הזה מבטא בדיוק את עומק היסוד: אדם לא יכול ליהנות הנאה גשמית בעולם הזה, אם לא ירגיש קודם שהיא חסרה לו. וכך גם ברוחניות: אי אפשר לתת לילד רק את המילוי – "תעשה מצווה", "תלמד עוד קצת" – מבלי לטפח אצלו קודם את התחושה שיש לו, באמת, חיסרון רוחני. וכשיש חיסרון – יש גם דרך אמיתית להנאה. זו העבודה שאנחנו, ההורים, נדרשים לעשות: לא רק ללמד, אלא **להזדהות בקול**, לחשוף בפני הילדים גם את הרגש שלנו עצמנו, כדי שהם ילמדו לחוש, לא רק לדעת.

מקורות ומראי מקומות

1. מכתב מאליהו לרבי אליהו דסלר זצ"ל, קונטרס הבחירה.
2. רמב"ם, הקדמה לפרקי אבות (שמונה פרקים) – בעניין תחושת הבחירה בחיי היום-יום.
3. אמרה בשם האדמו"ר מקוצק – "לא כדאי לשבור מידות, כל מידה שתשבור אותה יהיה לך שתיים".
4. חז"ל: "כל המרחם על אכזרים סופו להתאכזר על רחמנים", בהקשר לחטא שאול המלך בעמלק (שמואל א' טו).
5. רש"י על שמות כג, כ – "אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם, כי שמי בקרב".
6. משל הקבצן והצאר – מובא בשם המגיד מדובנא.

7. הסיפורים האישיים בספר זה מובאים מפי הרב יחיאל יעקובזון, מתוך סדרת השיעורים "חינוך ילדים".

נכתב ונערך על ידי:

הרב יהודה טאוב

קרית אתא

ליצירת קשר: 0527139520 📞

שיעורים נוספים של הרב 🎧

ניתן לשמוע עוד שיעורים נפלאים:

קול הלשון - קול תודה: 03-6171190 📻

באתר: www.kol-toda.co.il (https://www.kol-toda.co.il/) 🌐